

ПЕРЕГІНЧУК
Тарас Михайлович,
аспірант, Інститут мистецтвознавства,
фольклористики та етнографії
ім. М.Т. Рильського НАН України
suramamay@rambler.ru
(м. Київ)

**ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ І ПІДТРИМКА БІЙЦІВ АТО
(2014–2017 рр.) ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА ТА МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТУ
ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ КУЛЬТУРИ**

У статті подано та проаналізовано матеріали, зібрані автором під час польового дослідження, проведеному здебільшого у південному регіоні України, для чого були використані такі методи: включене спостереження, інтерв'ю та опитування. Мета статті – побачити розвиток та виникнення в українській військовій культурі нової ланки волонтерства – військових волонтерів. Завдання дослідження – на базі зібраних матеріалів, власних спостережень та проявів соціального середовища простежити тенденції у сучасному волонтерському рухові, пов'язані із традиційною військовою культурою українців, дослідити способи та різновиди діяльності військових волонтерів в Україні.

Отримані висновки: допомога нашим військовим, пораненим та сім'ям постраждалих, переселенцям, сиротам та дітям війни є основними напрямками роботи волонтерів. Це дало змогу простежити тенденції виникнення та наявності військового волонтерства як складової частини військової культури сучасної України.

***Ключові слова:** військовий волонтер, військова культура, церковні братства, тилове забезпечення армії.*

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВОЛОНТЕРОВ И ПОДДЕРЖКА БОЙЦОВ АТО
(2014–2017 гг.) СРЕДСТВАМИ ИСКУССТВА И СЕТИ ИНТЕРНЕТ
КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ УКРАИНСКОЙ ВОЕННОЙ КУЛЬТУРЫ**

В статье представлено и проанализировано материалы, собранные автором во время полевого исследования, проведенного в основном в южном регионе Украины, для чего были использованы следующие методы: включенное наблюдение, интервью и опросы. Цель статьи – увидеть развитие и

возникновение в украинском военной культуре нового звена волонтерства – военных волонтеров. Задача исследования – на базе собранных материалов, собственных наблюдений и проявлений социальной среды проследить тенденции в современном волонтерском движении, связанные с традиционной военной культурой украинский, исследовать способы и виды деятельности военных волонтеров в Украине.

Полученные выводы: помощь нашим военным, раненым и семьям пострадавших, переселенцам, сиротам и детям войны являются основными направлениями работы волонтеров. Это позволило проследить тенденции возникновения и наличия военного волонтерства как составной части военной культуры современной Украины.

Ключевые слова: военный волонтер, военная культура, церковные братства, тыловое обеспечение армии.

VOLUNTEER ACTIVITY AND SUPPORT OF PERSONS OF THE ATO (2014–2017) BY MEANS OF ART AND THE INTERNET NETWORK AS THE COMPOSITION OF UKRAINIANS MILITARY CULTURE

The article presents and analyzes materials collected by the author during a field study conducted mostly in the southern region of Ukraine, for which the following methods were used: included observations, interviews and surveys. The purpose of the article is to see the development and emergence in the Ukrainian military culture of a new level of volunteering – military volunteers. The task of the study is to trace the trends in the modern volunteer movement, based on the traditional militaristic culture of Ukrainians, on the basis of the collected materials, own observations and manifestations of the social environment, to study the ways and varieties of military volunteers in Ukraine.

Findings: Assistance to our military, the wounded and families of victims, settlers, orphans and children of war are the main areas of work of volunteers. This made it possible to track trends of appearance and availability of military volunteering as part of military culture of modern Ukraine.

Key words: military volunteer, military culture, religious brotherhood, logistics army.

Здавна відомо, що добротність і благодійність – суттєвий елемент традиційної української культури. **Мета** цієї статті – розглянути розвиток цієї традиції на сучасному етапі, точніше, виникнення в українській військовій культурі нового чинника національного єднання задля допомоги українській армії, нової ланки волонтерства – військових волонтерів. **Завдання** – на базі зібраних матеріалів, власних спостережень та проявів соціального середовища простежити ті тенденції у сучасному волонтерському рухові, що пов'язані із

традиційною військовою культурою українців, дослідити способи та різновиди діяльності військових волонтерів в Україні. Допомога військовим та добровольцям, переселенцям, сім'ям постраждалих, сиротам та дітям війни є основними напрямками діяльності волонтерів.

Традиції доброчинства в Україні. Історичні витoki доброчинності та благодійності потрібно шукати ще за часів розквіту Київської Русі. Під час правління князя Ярослава Мудрого було побудовано Софійський собор та ще близько 400 церков. Ярослав Мудрий заснував бібліотеку й архів при Софійському соборі [1, с. 3446]. Благодійність як одна із ознак волонтерства була одним з головних завдань діяльності церковних братств, цю тему досліджували: Я.Д. Ісаєвич, І.І. Огієнко, В.А. Смолій, В.М. Горобець, С.В. Кульчицький та ін. Особливо братства опікувались бідними, старими, хворими, сиротами, безкоштовними братськими школами тощо [2, с. 369].

Благодійна діяльність Івана Мазепи була спрямована на будівництво за власний кошт церков, монастирів і церковних шкіл в Україні. Саме за допомогою Мазепи Києво-Братська школа набула статусу академії (1658) і стала називатися Києво-Могилянською академією [3, с. 80-82]. Діяльність кобзарських цехів в Україні (XV – XVII ст.ст.) також в деякій мірі пов'язана з традиціями благодійності та доброчинності. Про це пишуть такі дослідники, як: Кушпет В.Г., Лисенко М.В., Ткаченко Г.К., Хай М.Й. та інші. З історичних джерел відомо, що кобзарі ходили з козацьким військом у походи, складали пісні та подавали вісті про невільників з Криму, приносили викуп від родичів.

Перші вітчизняні добровольці – Червоний Хрест, який організував добровільний запис в сестри милосердя для лікарень і шпиталів. Червоний Хрест в Україні виник 18 квітня 1918 р. за ініціативи Маріїнської громади сестер милосердя Червоного Хреста (м. Київ), а його завданнями була допомога біженцям, військовополоненим, інвалідам, сиротам тощо [4, с. 3446].

Історична спадковість традицій доброчинності військового типу продовжується і в добу Козаччини та гайдамаччини. Як зазначають Юрій Тис-Крохмалюк із діаспори та вітчизняні вчені Бажан О.Г., Брехуненко В.А., Власов

В.С., Крип'якевич І.П., Мицик Ю.А. та інші, в часи національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького харчі постачало в основному населення [5, с. 30].

Пізніше, в часи створення армії УНР, або української повстанської армії добровільцями та меценатами наших вояків ставали представники різних верств народу: селяни, міщани, інтелігенція. Цю тему в українській історіографії досліджували О. Д. Бойко, М. М. Васильчук, О. М. Демчучен, Ю. М. Коваль, М. Р. Литвин, Р. П. Мельник, Ю. М. Русин, В. Є. Рутар та Б. З. Якимович.

У 1942–1943 рр. постачанням харчами та одягом повстанських загонів займався «господарник» відповідної сітки ОУН [6, с. 26–28]. Цю тему розкривали у своїх працях: Борець Ю. П., Вовк О. Й., Киричук Ю.А., Дашкевич Я.Р., Кук В.С., Мірчук П. Ю., Содоль П. П. та інші.

Отже, історіографія нам подає історичну спадковість традиції добротності або волонтерства, що проходить, починаючи від діяльності церковних братств та кобзарських цехів, через епоху козацьких війн та гайдамацьких повстань, і найбільшого розвитку ці тенденції набрали під час створення армії УНР (1917 р.) та УПА (1942 р.). Тож, у свою чергу ми на основі записаних матеріалів та інтерв'ю спробуємо простежити подальший розвиток традицій добротності та волонтерства на початку ХХІ ст. під час військових подій на сході України 2014–2017 рр.

Значного поширення волонтерство в Україні набуло під час проведення футбольного Чемпіонату Європи «Євро-2012». Наступний етап, спричинений подіями Євромайдану, постійно потребував допомоги й матеріальної підтримки: дрова, теплий одяг, ковдри, та каремати, їжа, ліки, ночівля.

Типи і форми військового волонтерства сучасності. При всій своїй потужності величезна державна машина виявилася менш ефективною, ніж сотня волонтерів. Тому вивчення діяльності військових волонтерів як одного із аспектів військової культури може допомогти підтримати волонтерів та

сприяти глибшому науковому осмисленню багатогранності мілітарної культури українців на сучасному етапі її розвитку.

Навесні 2014 р. українці опинилися в перехідній ситуації: нового війська ще не було створено, старе ж не відповідало вимогам сучасності. Нам у спадок залишилися порожні військові склади, нерухома техніка, що потребувала капітального ремонту, та начальство без активного бойового досвіду.

Про початок війни розповідає 03.01.2017р. у своєму інтерв'ю волонтер Тетяна Анатоліївна: *«Як розказували військові, армія розкрадалась цілеспрямовано: коли відкривалися склади, де на паперах було все, від взуття до форми і всього іншого, то там були тільки ремені і то не в повному складі. Всього іншого не було»* (СТА). Тяжку ситуацію доповнює волонтер Віталій Олегович: *«А спецназ сидів у лісі і суперклеєм клеїв берці»* (ДВО). На початку війни органи влади та Міністерство оборони України, зокрема, не справлялись з функціями забезпечення армії продуктами, формою, взуттям, технічними приладами захисту, з'явилась гостра потреба у виникненні нової мережі волонтерів – військових волонтерів. У більшості областей України різноманітна система допомоги армії набрала широких обертів приблизно у травні-червні 2014 р. Цей рух виник стихійно, починаючи з діяльності окремих волонтерів, що пізніше розширювали межі допомоги та об'єднувалися в групи.

На сьогодні традиції військового волонтерства продовжуються людьми, які щиро переймаються людськими проблемами, здебільшого це стосується допомоги армії та переселенцям зі Сходу. Аналізуючи інтерв'ю, зібрані автором на території Одещини і частково інших областей (Кіровоградська, Херсонська, Запорізька, Київська, Тернопільська областей) під час польових досліджень у 2015–2017 рр., можна простежити сучасні тенденції доброчинності, спадковість історичних традицій на прикладах сучасної організації волонтерства та його різновидів. Для повноцінного розкриття цієї теми були використані такі методи, як опитування респондентів, що здебільшого проживають на території Одещини та частково в інших областях, власні спостереження, аналіз дописів у соціальних мережах та на сайтах.

На початку анексії Криму в Одесі була створена громадська організація «Рада громадської безпеки», а в квітні 2014 р. навколо Одеси вже були виставлені блокпости. Після 12 квітня у мережі Facebook з'явився пост про те, що організується штаб РГБ в цілодобовому режимі. Небайдужі люди вдома робили різноманітні бутерброди з ковбасою, з салом чи сиром, заварювали чай чи каву, і приносили в штаб. Дехто допомагав іншими способами: підміняли на деякий час чергових дівчат, що сидять на телефоні, а то й самі записувались в графік чергувань. У кожного по-різному починалось волонтерство.

«Я прийшла, дівчини вже не було – поїхала додому, а на столі були розкладені папери з адресами блокпостів та телефонами, вони повинні були змінюватися через кожні 6 годин. А я не знала, що робити. Поступово я почала в них розбиратись. І потім якось так закрутилось, тут і застряли» (ТТО).

У кожного волонтера свої окремі чинники відіграли роль переваги тієї чи іншої мотивації першої події на нелегкому шляху доброї волі. Так, зокрема, у волонтера Аліни Подолянки першопричиною зародження бажання волонтерити виявилась людська потреба – «допомагати добровольчим батальйонам»: *«Перша моя поїздка була 25 грудня 2014 р. У нас була така установка – допомагати добровольчим батальйонам, як вони всі були в АТО: «Азов», «ДУК ПС» та «Айдар» (ПАА).*

Волонтерський пункт на Одеському центральному автовокзалі був організований з перших днів війни. *«Волонтерами стали звичайні люди як безпартійні, так і представники громадських організацій і партій проукраїнського спрямування» (КНГ).*

Різнманітні методи та форми волонтерської допомоги, що стосується придбання військового одягу та взуття, і продуктів харчування, і засобів гігієни, і надання послуг на залізничному та автовокзалі, і проведення фотовиставок тощо, виявляють несподівану креативність, сміливість та винахідливість, що, у свою чергу, дозволяє побачити цілісну картину образу волонтера та його характеру.

У своїх розповідях, записаних 27.03.2016 р., добровольці з волонтерського пункту, що на залізничному вокзалі, емоційно виокремлюють історію створення свого пункту. Зал для військовослужбовців на вокзалі був завжди зачиненим, тому вони вели переговори з начальником залізничного вокзалу, який все-таки передав ключі волонтерам 28 червня 2014 р. Потім, кинувши клич по мережі Facebook серед тих дівчат, кого добре знають, хто виявив себе патріотом і може допомагати, волонтери почали з одного кутка цього залу, почепили один державний прапор, дитячі малюнки тощо. *«Тоді ми хлопців почали запрошувати. Ніхто ж не знав, що тут можна поїсти, тут можна посидіти безкоштовно, телефони зарядити, отримати якусь довідку, а можливо, провести у шпиталь, переночувати, допомогти з квитками, або, якщо поранений, допомогти доставити у госпіталь, або з госпіталю до Дніпра»* (СЛВ).

Як бачимо, окремою значною рисою діяльності волонтерів виступає особливе ставлення до своєї роботи: волонтери відправляли на передову і посилки, і транспорт, і надавали потрібні в даний момент послуги. Один із респондентів розповідає в інтерв'ю, записаному автором 05.02.2016р., що всього вісім автомашин відремонтували, пофарбували і відправили. Були ситуації, коли люди дарували старий або неробочий транспорт. Волонтерські організації вкладали в ремонт автомашин громадські гроші. Навіть, знаходились окремі люди, які ремонтували безкоштовно, також, привносячи свій вклад у волонтерську допомогу. Трапляється, що місце дислокації солдатів знаходиться за 15–20 км від найближчого населеного пункту, потрібно поїхати за цими посилками на «Нову пошту», або по хліб, або вивезти звідти когось, наприклад, пораненого. Від обстрілів цей транспорт і бронею обшивався і т. д. Зі свідчень респондента ми дізнаємось про власну волонтерську діяльність: *«От сьогодні (05.02.2016 р. – пояснення автора), наприклад, на 5400 грн закупили резинові чоботи. Крім цього, висилаємо тактичні окуляри, термобілизну, берці, пилки, сокири, інструменти для ремонту техніки, вологі*

салфетки у великій кількості, щоб вони хоча би ними витирались, бо немає як помитись» (ТТО).

Військова допомога волонтерів для армії не обмежується лише постачанням круп, макаронів, картоплі, овочів, фруктів, молочної продукції, уніформи та взуття. В їхній діяльності трапляються навіть такі нетипові засоби, як залізні їжаки, що використовуються здебільшого для зупинки автотранспорту місцевого населення, яке намагається об'їхати польовими дорогами блокпости української армії.

Максимум своїх зусиль приклали волонтери, аби адміністрація автовокзалу у грудні 2015 р. виділила спеціальну волонтерську кімнату цілком на громадських засадах – «Кімнату для військовослужбовців». Своїм коштом вони обладнали кімнату всіма необхідними меблями та речами. На чільному місці розвішали дитячі малюнки та жовто-блакитні прапори, на яких залишають свої заклики та підписи військовослужбовці, а подаровані військові шеврони стали предметом широкого зацікавлення людей, що знаходять тут тепло та турботу волонтерів. *«Вот просто ті, хто раніше допомагали армії, активісти, в основному жінки, ті й зараз тут чергують (людей 10) по черзі, розписано, он бачите на стіні, коли і в який день – хто. Збираються гроші, он сюди в скриньку» (ПАА).*

Роль волонтера важко переоцінити в сьогоденних складних умовах, адже окрім продуктів, одягу, засобів військового захисту, вони ще й надають різні послуги. Волонтери вказують на широкий спектр додаткових послуг військовослужбовцям, а саме: юридичні послуги, сприяння у отриманні пільгового проїзду, і навіть безкоштовний нічліг за потребою. Це відбувається в одному із Одеських гуртожитків, де боєць кілька днів може переночувати безкоштовно. Адже часто військові приїжджають і у госпіталь, і у Південне оперативне командування, щоб оформити документи УБД, і в різні санаторії.

Ще одним характерним явищем волонтерської допомоги виступають дитячі малюнки, обереги, вишиванки, книги для воїнів АТО. Свого часу, конкретніше – 29.06.2014 р., широкого розповсюдження набув проект

«Вишиванка-оберіг для кожного солдата від люблячих жінок – Берегинь України» [7]. Цілі батальйони одягають подаровані волонтерами вишиті сорочки, аби приєднатись до всіх українців у вшануванні давньої традиції – носити національний одяг. Свого часу широкого розголосу набув рух на Кіровоградщині – вишиванки для кіровоградського спецназу, батальйону «Айдар». Так, наприклад, 29 червня 2014 р. 72 вишиванки та хрестики посвятили у церкві Андрія Первозваного, що у селищі Гірничому. Їх придбав народний депутат України Станіслав Березкін для бійців 24-го батальйону територіальної оборони «Айдар».

Дитячі малюнки, мов обереги – так казали українські вояки в зоні АТО, яким волонтери привозили гуманітарну допомогу, одяг, бронежилети. Сьогоднішні військовослужбовці, яким діти пересилають свої малюнки, дуже бережно до них ставляться. Ми спостерігаємо незвичні елементи військового побуту, а саме малюнками, що відіграють роль прадавніх символів-оберегів, наші солдати обвішують всі стіни бліндажів, поряд з іконами, а також засовують між пластинами бронежилетів та у кишені, носять в нагрудних кишенях форми, біля серця. Малюнки від дітей завжди йшли нарозхват. І їх завжди не вистачало, було замало, бо чи не для кожного українського захисника це була як вісточка з дому, як привіт від своїх дітей. Про це у своєму інтерв'ю 07.06.2015 р. розповідає художник з Тернопільщини, волонтер Микола Степанович: *«Це було під м. Щастя. Ось унікальний випадок. Один наш боєць понатихав дитячі малюнки по колу у підкладку кевларової каски. Коли бронебійна куля пробила його каску і влетіла під саму каску, зробила коло, пройшла саме між дитячими малюнками, де була шпарина, і зупинилася за вухом, зовсім не пошкодивши його. Ті, хто носять дитячі малюнки за пластинами бронежилетів, я не чув жодного випадку, щоб їх прострелили. Ці малюнки мають надзвичайну магічну силу, сприймаються як оберіг»* (ШМС).

З 5 по 7 червня 2015 р. у Дніпродзержинську (Кам'янське) проходив VIII Всеукраїнський історико-культурологічний фестиваль «Мамай-fest», присвячений захисникам України. Відбувся, по-перше, незважаючи на те, що в

Україні йде війна, і по-друге, незважаючи на те, що це – східна Україна і вкрай зрусіфікований регіон. Організатори провели значне колоритне музейне дійство, присвячене народній картині «Козак Мамай», а саме, відбулося відкриття Всеукраїнської художньої виставки «Україна у знаках і символах», лейтмотивом якої стала тема героїзації минулого та сучасного України.

До речі, важливим моментом програми фестивалю є те, що діти також брали участь, а їхні художні роботи на козацьку тематику утворили цілу окрему виставку в холі Музею історії міста. Згодом було проведено підведення підсумків конкурсу дитячої творчості «Козак Мамай та його пісня». Ми спостерігаємо доволі оригінальні та змістовно насичені дитячі малюнки, витинанки та аплікації: «Козацька потилиця перед Путіним не схилиться» Анастасії Верещак з Нікополя (16 років), «Музика воїнів» Юрія Белова з Дніпродзержинська (11 років), який зобразив козака Мамаю-солдата в сучасній військовій формі, озброєного автоматом та шаблею, та роботу Кирила Гришина «Великодня пісня Мамаю» (11 років) з Кривого Рогу.

Ми бачимо, як це явище дитячого волонтерства набуло широких масштабів. 19 грудня – день Святого Миколая, і діти як посланці Миколая по всій Україні разом із дорослими, всією родиною, класом та школою в межах Всеукраїнської патріотичної акції «Миколайчики для героїв» надсилають подарунки героям на передову. Власними руками випікають миколайчики за святковим рецептом та креативно розмальовують їх. У посилку з миколайчиками також вкладають свої листи, малюнки, саморобні іграшки, а також Прапор України, крім того, ще й тістечка, печиво, сердечка та вітальні листівки з картону, виготовлені своїми руками браслети з українською орнаментикою, шарфи, плетені шкарпетки, ляльки-мотанки, і, навіть, оберіг «Віник-Домовичок». Відправляють посилки з написом «Миколайчики для героїв» разом із дорослими – через волонтерів.

Досліджуючи соціальні мережі, зокрема Facebook, ми знаходимо інформацію від фахівця Барішівської районної державної адміністрації Оксани Чікман, що також висвітлює тему дитячого волонтерства. Так, 22 січня 2015 р.

вона описує як Рудницький НВК Баришівського району Київської області займається національно-патріотичним вихованням учнів шляхом випікання печива та виготовленням подарунків – миколайчиків для підтримки бойового духу учасників АТО [8].

Аналізуючи соціальні мережі, ми простежуємо в інших дописах широту розповсюдження цього явища серед різних навчальних закладів. На початку 2015 р. допомогти військовим на Сході взялися дошкільнята Волошинівського НВК «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів-дитячий садок» імені Героя України Руслана Лужевського, що також знаходиться у Баришівському районі. Як повідомляє 19 січня 2015 р. Володимир Вовчок, вихованці гуртків Вишнівського Центру дитячої та юнацької творчості на базі Боярської ЗОШ І - ІІІ ступенів №1 Києво-Святошинського району також долучилися до Всеукраїнської патріотичної акції «Миколайчики для героїв». Молодші гуртківці пекли печиво та малювали малюнки, щоб підняти настрій і бойовий дух нашим воїнам. Більш старші плели жовто-блакитні браслети, робили ангелят-захисників та випалювали український герб на дощечках [9]. Тетяна Плоткіна 16 січня 2015 р. свідчить про те, що вихованці Васильківського міського Центру дитячої та юнацької творчості Київської області також долучилися до цієї акції: у своїх домівках напекли печиво, а в стінах цього закладу дружно розмалювали медівники солодкою глазур'ю [10]. У Всеукраїнській патріотичній акції «Миколайчики для героїв» також взяли участь: Баришівський НВК, Бзівський НВК (11 січня 2015 р.) [8], Нескучненська школа Великоновосілківського району Донецької області (5 січня 2015 р.) [11], Літківська ЗОШ І-ІІІ ступенів ім. М.П. Стельмаха Броварського району Київської області (29 грудня 2014 р.) [12], вихованці КОЦСПРД «Сезенків» Баришівського району Київської області (29 грудня 2014 р.) [13] та багато інших навчальних закладів з різних областей України.

На сторінках освітнього порталу «Педагогічна преса» ми знаходимо допис, як в грудні 2014 р. в Одесі проходила виставка дитячого малюнка в Будинку офіцерів під назвою «Повертайтеся додому живими», присвячена

військовослужбовцям Української армії, які виконують завдання в зоні АТО. В даному випадку ми простежуємо військову спрямованість тематики дитячих робіт, в яких зображені сучасні військові події в Україні, історія та сьогодення її Збройних сил [14].

Ще один різновид дитячого волонтерства – традиційний український оберег «Лялька-мотанка», яку виготовляють для учасників АТО юні відвідувачі реабілітаційної студії арт-терапевтичних методик, що в смт Бородянка Київської області. Ці обереги, заряджені дитячою любов'ю і вдячністю, разом із багатьма іншими, відправлені на передову АТО з черговим гуманітарним вантажем для бійців-патріотів [15]. Такі ж ляльки-мотанки, зроблені власними руками як обереги Дніпропетровські діти передали в зону АТО [16].

Під час детального огляду соціальних мереж та інтернет-сайтів ми виявили ще один цікавий різновид волонтерської допомоги. Здавна наші предки вважали віник домашнім оберегом. І вірили, що він не тільки чистить будинок, але і захищає його від зла і напастей. Обереги для дому та для воїнів АТО, виготовлені своїми руками, відомі тим, що чим більше радості та позитиву діти вкладають в виготовлення оберегів, тим більшою енергетикою і силою вони володіють. Для цього потрібно мати: пучок рогози (очерету), прутики верби, листя кукурудзи, сухоцвіти, лавровий лист, перець стручковий, часник, тасьму з орнаментом, нитка, термоклей, фігурки з солоного тіста [17].

Своєрідний, але цікавий, різновид волонтерства ми спостерігаємо серед учнів студії дитячої мультиплікації «Червоний собака», що у Києві. Так, зокрема, за даними офіційного сайту Солом'янської районної державної адміністрації в м. Києві від 23.01.2015 р., 11-річний Тимофій Ландрев створив мультфільм «Україна переможе!» з метою підняття бойового духу бійців АТО, які перебувають на сході країни. Ще один мультфільм школяр створив для програми «Хорообрі серця», яка транслювалася на телеканалі «1+1». Понад три роки Тимофій займається в студії дитячої мультиплікації «Червоний собака» Центру дитячої та юнацької творчості Солом'янського району. Своїх героїв Тимофій ліпив з пластиліну, а фони, техніку та інші допоміжні елементи

вирізає з кольорового паперу і картону. Деякі епізоди, а також титри, були намальовані власноруч. Відеоролик знімався покадрово на звичайний цифровий фотоапарат [18].

Окрім того, ми спостерігаємо ще один окремий вияв волонтерства, його можна охарактеризувати, як **інтернет-проекти та художньо-мистецьке волонтерство**. Особливістю психології таких волонтерів є образно-мистецька спрямованість їхніх проектів, вдалі спроби залучити дітей до підтримки бойового духу наших солдатів, а також поширення в інтернеті та соціальних мережах інформації про такі заходи. Декотрі одеські волонтери, наприклад Наталія Миколаївна, зізнаються, що волонтерять у себе вдома, збираючи дитячі малюнки, листівки, привітання. Це легко організувати, коли до її сина приходять в гості однокласники, потім разом плетуть браслетики, роблять листівки. Також вони збирають печиво, чай, цукор тощо для АТО.

Почуття співпереживання за долю солдатів, прагнення підтримати їхній бойовий стан наштовхує волонтерів на ще один різновид допомоги – вирізати сердечка:

«Ми з сином на кухні сиділи, вирішили зекономити гроші, вирізали відкритки дівчатам. Він говорить: «А солдатам хтось подарує?» Я кажу: «Не знаю. Давай ми подаруємо». Вирізали перші, запустила я перший флешмоб «Подаруй валентинку бійцю!», підтягнулись люди. До першого флешмобу долучився дитячий садок. Ми зібрали чотири коробки, за що я їм дуже вдячна, там: цукор, чай, кава, печиво, різноманітні смаколики. Мені почали дзвонити взагалі незнайомі люди, говорити: «Ми зібрали чай, каву, ми наробили сердечок. Куди можна принести?» (ІНМ).

Для того, щоб успішною була реалізація мистецьких проектів необхідною умовою виступає натхнення та елементарне бажання підтримати наших захисників в екстремальні моменти життя. А потім, отримуючи фотозвіти від солдатів, душа волонтера збагачується почуттями радості, відповідальності, гордості та віддачі за свою працю. У своєму інтерв'ю, записаному автором 25.04.2016 р., волонтер Наталія Миколаївна наводить такі цікаві факти: «Зараз

стартував уже третій флешмоб, який я проводжу: «Дякую тобі, солдате!» Я створила спільноту у Facebook та Vkontakte. Дітки на ватманах зробили долоньки свої, написали: «Ми за мир!» Все відправили на «Нульовий км» та у 28-му бригаду. Хлопці там розвісили на стелю в себе. Там просто стіни, пофарбовані фарбою, і обличчя хлопців настільки розпливлися у посмішці, не знаю, я плакала» (ІНМ).

А другий флешмоб був організований у березні 2016 р. в одеському парку ім. Т. Шевченка, де волонтери поставили чотири столи. Було придбано за власний кошт фарби, стрічки, папір офісний і волонтери разом з перехожими людьми малювали, плели свої вироби. За свідченням волонтера Наталії Миколаївни, спостерігалася різна реакція людей на цю акцію – від підтримки до відвертого несприйняття і обурення протилежно настроєної частини перехожих: «Зачем оно тебе надо, иди – найди себе работу. Вот русская весна придет...» Сепаратисти підходили, але, слава Богу, скандалів не було» (ІНМ). Багато хто з простих людей підходили, підписували, і вклеювали свої привітання у квітку-конструктор «Привітання», створену волонтерами. Прості люди підписували привітання солдатам і, зі сльозами на очах, говорили: «Спасибі за те, що ви є. Спасибі за те, що ви даєте можливість» (ІНМ). Тому багато хто боїться прийти у волонтерський пункт, але на вулиці чи у парку це зробити набагато простіше, а особливо дітям дуже сподобалося малювати калину пальчиками та долоньками – жовто-блакитних ангелів.

Ми спостерігаємо, як процеси спогадів волонтерами окремих епізодів із їхніх поїздок в зону АТО спричинюють особливе ставлення до соціально-особистого простору довкола себе та особливостей світосприйняття. У сучасних умовах особливо помітно підсилення протилежних протистоянь, дихотомії світосприйняття «Я і вороги», що знаходяться не лише в протилежному від бійця окопі, але ще й в тилу бійця на рівні штабних офіцерів та командира бригади. Сам сучасний соціум робить помітним таке явище, як відчуття протилежностей. Це відбувається у середині самих організаційних структур – взвода, роти, батальйону. Як пригадує свою життєву історію

волонтер АТО Н. М. Алексєєва, що тепер внесена в офіційний список волонтерів при Міністерстві оборони, допомагала спочатку нашій одеській 28-ій бригаді. Це був жорсткий період перед Ілловайським котлом, коли за 12 годин до оточення котла, а саме 17.08.2014 р., вони витягнули звідти рештки 28-ої бригади. Їх ледве знайшли в зоні АТО. У цій бригаді була величезна проблема з постачанням їди, води, боєприпасів. Їхній штаб знаходився за 10 км, а там була вода і просто лежали, гнили харчі. Склад з боєкомплектами (БК) знаходився в одному місці, а сама бригада без БК – в іншому. *«Їм ніхто цього не підвозив на позиції. Воду з калюж пили, пшеницю на полі їли, і кожен день їх накривали з «Градів». Обичная халатність»* (АНМ). Волонтери пригадують, як упродовж цілого року вони боролися проти бездіяльності комбрига 28-ої бригади, як наші бійці, виявляється, змушені воювати на два фронти, один – спереду, а інший – позад них: *«Ліщинський Владислав Вацлавович, він правда пішов на підвищення, в адміністрацію сектора «Б». Хоча багато волонтерів цілий рік улічали його в провозі контрабанди, і таке похабне відношення до бійців, і бійці самі жалілися, що на построєні перед відправкою в АТО він сказав, що весь непотріб він відправив в АТО. Такий у нас був комбриг»* (АНМ).

На його місце військове керівництво прислали іншого комбрига, але це вже був офіцер з великої букви, який багатьох хлопців спас в Донецькому аеропорту, навіть ризикуючи своїм власним життям.

Волонтерський рух породив декілька особливих моментів духовної спільності між самими волонтерами та різними групами населення. Саме пошук або намагання створити проукраїнське оточення наштовхує одну або декілька активних особистостей шукати подібних собі спільників серед окремих людей, або навіть у середовищі громадських об'єднань. У своїх спогадах, записаних автором 02.03.2016 р., одеська волонтерка Аліна Подолянка розкриває свій феномен такої спільності, що виступає абсолютно не типовим і не схожим на усіх інших, адже її більше приваблює громадська діяльність. Вона переїхала в Одесу 5 років тому з Хмельницького і побачила в загальній масі українофобські настрої. Одразу ж Аліна почала шукати близьких собі по духу людей. І

знайшовши окремих представників партій та громадських організацій, почала брати участь в різних акціях, мітингах, що їх вони організовували. Волонтер згадує, як з червоно-чорними прапорами у 2011 р. вони штурмували мерію, тощо, та інші акції, в чому якраз і виявляється вияв феномену пошуку спільного середовища.

Сучасні світоглядні уявлення щодо військових подій на сході України об'єднали в добровольчі батальйони людей різних професій, національностей та віросповідань. Феномен виникнення добровольчих батальйонів пояснюється бажанням боротися за вільну і незалежну Україну, за спокій і добробут своєї сім'ї, свого села, своєї держави. Люди ішли в добровольчі батальйони навіть незважаючи на гостру нестачу зброї, незважаючи на те, що був один автомат на чотирьох бійців. Навіть у таких випадках знову на допомогу приходили волонтери: *«А потім вже я питаюся: «Що вам треба?». А командир каже: «Гроші треба, а гроші для того, щоб зброю купити». Тому, що в них зброї не вистачає. ЗСУ продає зброю, щоб ви знали. Начали збирати гроші»* (ПАА).

Боеприпаси з перебоями доставлялися на передову в ящиках, проте постійно не вистачало магазинів до автоматів. Особливо така гостра потреба часто виникала в батальйонах «Азов», «ДУК ПС» та в інших добробатах. Про один із таких випадків повідала волонтер Аліна Подолянка Влітку 2014 р. був бій під Волновахою, після якого подзвонив білоруський доброволець – позивний «Кекс»: *«У нас был замес под Волновахой, нам надо рожки для автоматов»* (ПАА). За кілька днів волонтери придбали на Староконному базарі, в Одесі, магазини для автоматів, і незабаром вислали. Але, на жаль, той доброволець не встиг отримати, по інтернету пройшов жахливий пост – загинув «Кекс». Замість нього це отримували вже інші бійці.

Ми спостерігаємо, як процес волонтерської діяльності виявляється також у визначенні ролі волонтера у житті громади або бойової одиниці – батальйону. Він повинен мати якості і маркетолога, і прес-секретаря, і, навіть, якості адвоката та захисника самих бійців: *«Восени 2015 р. я їздила по позиціям та у блндажах у секторі, і, відповідно, через рік війни запитуєш: «А покажіть, що*

вам привезло командування, чим вас кормлять? От мені діставали і показували капусту гнилу, буряк гнилий, ковбасу копчену зеленого кольору, що завезли буквально вчора. Я запитую: а чому ви приймаєте такі продукти? Ви маєте право відмовитись від неякісних харчів» (АНМ). Із розповідей волонтера із Одеси Наталії Алексєєвої дізнаємося, що дуже багато хлопців були мобілізовані із сільської місцевості. Вони були і юридично не грамотними, і не знали як себе поводити у подібній ситуації, і, відповідно, вони брали і споживали те, що їм присилало начальство. Волонтери такий процес називають «воєнним інфантилізмом». З однієї сторони, волонтери дуже сварять солдатів, за те, що вони не пишуть рапорти, а з іншої сторони, вони прекрасно знають, що буває з хлопцями, які пишуть рапорти. Їхнє командування починає буквально позбавляти їх елементарних людських прав, залишають їх без премії, не відпускають їх у відпустку, навіть, якщо солдат захворів, – *«лежи й здихай, їж таблетки, але ти не поїдеш отримати нормальну медичну допомогу»* (АНМ).

Окремої уваги заслуговує якісний наочний факт військового мислення, який деякі волонтери продемонстрували під час створення експозицій та фотовиставок на площі перед Одеською міськрадою. Зібрані волонтерами елементи військового побуту стали головними етнографічними експонатами: мухи, гільзи від АКМ-64, АК-76, гільзи від артилерійських набоїв, пробиті кевларові каски та солдатські фляги, фотографії наших бійців, зроблені нашими волонтерами під час боїв, під час атаки чи оборони, під час відпочинку або обіду. Саме такі виставки, що через складні обставини життя та правдиві свідчення війни впливають на свідомість мешканців Одеси, входять в інформаційну складову особливостей військового мислення сучасних військових волонтерів. В одному із своїх інтерв'ю одеський волонтер Аліна Подолянка розповідає: *«Один бізнесмен каже, треба якось в Одесі пропагувати, розказувати, як добробати воюють. Давай зробимо фотки, щити, щоб виставити в центрі міста. Це я замовила, зробила, там і мої фото є, там половина – фото про добровольців, а решта – додавалися інших»* (ПАА). Цікаво простежити поведінку бійців, які оглядали таку виставку. У той момент,

коли підходять бійці, і шукають свій батальйон, свою бригаду, коли вони нарешті бачать свій батальйон їх переповнюють емоції радості та бентежних спогадів, а після того починають і свої фотографії додавати. Чітко простежується, як споглядання учасниками бойових дій таких фотографій та вияв когось із знайомих однополчан надає їм відчуття своєї значущості та ефекту віддачі за витрачені на війні енергію, час, а можливо й втрачене здоров'я.

Ми спостерігаємо, як одеські волонтери не обмежились лише одним експонуванням перед мерією, вони розширили горизонти інформування населення про військові події на сході України, розробивши цілий цикл таких виставок в освітніх закладах міста, звичайно ж, у відповідь на запрошення директорів. Волонтери привозили стенди та кондитерську продукцію, а директори запрошували бійців з госпіталю, спільними силами це все разом komponували у пересувну фотовиставку.

В Одесі, взагалі, починаючи з 2014 р., значно поширився волонтерський рух, хоча раніше цей рух мав дещо інше спрямування – хворим дітям, інвалідам і старим людям. Люди з інших місцевостей це одразу помічають в менталітеті одеситів. Частина тих, що допомагають, наприклад, дітям чи інвалідам, переключилися на допомогу армії та добровольчим батальйонам. У зв'язку з війною у багатьох досвідчених волонтерів відбувся перелом світоглядних цінностей, або зміна об'єкту волонтерської допомоги. Тепер головним стержнем їхньої діяльності замість опіки дітей-сиріт постала, наприклад, проблема сприяння обороноздатності та виживанню армії.

Висновок. Зробивши спробу дослідити деякі різновиди волонтерства на початку XXI ст., ми бачимо, як таким чином налагоджується мілітарний взаємозв'язок між передовою лінією та активними представниками свого народу, з'являються нові типи і форми історичних традицій доброчинності та волонтерства саме під час військових подій на сході України 2014–2017 рр. Основними напрямками роботи військового волонтерського руху є:

- збір і доставка в зону АТО різноманітних ресурсів (харчі, ліки, одяг, автотранспорт, військові прилади), ремонт техніки тощо;

- медична допомога постраждалим від бойових дій, оснащення госпіталів;
- допомога переселенцям із Криму та зони АТО.

Основними способами допомоги є:

- збір фінансових пожертв;
- збір речей;
- підвезення зібраної та закупленої допомоги до військових підрозділів.

Список інформантів

АНМ – Наталія Миколаївна, 1979 р. н., м. Одеса, записав Т. Перегінчук, 04.02.2016 р.

ДВО – Віталій Олегович, 1980 р. н., м. Київ, записав Т. Перегінчук 23.11.2015

ІНМ – Наталія Миколаївна, Одеське міське козацьке товариство, 1985 р. н., м. Одеса, записав Т. Перегінчук, 25.04.2016 р.

КНГ – Наталія Григорівна, 1951 р. н., м. Одеса, записав Т. Перегінчук 14.04.2016

ПАА – Аліна Анатоліївна, 1975 р. н., м. Одеса, записав Т. Перегінчук 02.03.2016 р.

СЛВ – Людмила Валеріївна, 1979 р. н., м. Одеса, записав Т. Перегінчук 27.03.2016 р.

СТА – Тетяна Анатоліївна, 1980 р. н. волонтер «Далія Северин», голова Любашівської районної державної адміністрації Одеської області, записав Т. Перегінчук, 03.01.2017 р.

ТТО – Тетяна Олександрівна, 1972 р. н., м. Одеса, записав Т. Перегінчук, 05.02.2016 р.

ШМС – Микола Степанович, 1963 р. н., м. Дніпродзержинськ, записав Т. Перегінчук, 05.06.2015 р.

* Прізвища волонтерів не подаємо з етичних міркувань безпеки.

Список використаних джерел

1. Ярослав Мудрий. *Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.]* / Наук. т-во ім. Т. Шевченка ; гол. ред. В. Кубійович. Львів : Глобус, 2000. Т. 10. С. 3990.

2. Ісаєвич Я. Д. Братства. *Енциклопедія історії України : у 10 т. / Ін-т історії України НАН України ; редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін.* Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1. С. 369.

3. Мицик Ю. А. Гетьман Іван Мазепа як покровитель Православної Церкви. *Труди Київської Духовної Академії.* Київ, 2009. Т. 5. С. 76–83.

4. Червоний Хрест. *Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.]* / Наук. т-во ім. Т. Шевченка ; гол. ред. В. Кубійович. Львів : Глобус, 2000. Т. 9. – С. 3200.

5. Тис-Крохмалюк Ю. Бої Хмельницького / Військово-історична студія. Мюнхен : Вид. Братства кол. вояків 1-ої Укр. Дивізії УНА, 1954. 233 с. URL : <http://dizzy.lunarbreeze.com/~ukrbi0/uploads/books/boi-hmelnytskoho-tys-krahmaluk/index.html#/36/> (дата звернення : 14.04.2017).
6. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Львів : Книгозбірня «Просвіти», 1991. URL : http://kampot.org.ua/history/periodu/radanska_ua/Povstanska_armia_mirchuk/mirchuk_povstanska_armia_10.shtml (дата звернення : 17.09.2017).
7. Вишиванка-оберіг кожному солдату від жінок-Берегинь України (16.12.2014). URL : <https://www.facebook.com/Вишиванка-оберіг-кожному-солдату-від-жінок-Берегинь-України-709746895741659/> (дата звернення : 16.04.2017).
8. Чікман О. Інформація Рудницького НВК щодо допомоги учасникам АТО (22.01.2015). URL : https://www.facebook.com/Oksana_Chikhman (дата звернення : 17.04.2017).
9. Вовчок В. Вихованці гуртків... (19.01.2015). URL : https://www.facebook.com/Володимир_Вовчок (дата звернення : 17.04.2017).
10. Плоткіна Т. Вихованці Васильківського міського Центру... (16.01.2015). URL : https://www.facebook.com/Tatiana_Plotkina (дата звернення : 12.03.2017).
11. Піскун Олена. Нескучненська школа взяла участь... (05.01.2015). URL : https://www.facebook.com/Елена_Пискун (дата звернення : 18.04.2017).
12. Олізар О. Благодійний фестиваль патріотичної пісні було проведено у стінах Літківської ЗОШ І-ІІІ ст. ім. М. П. Стельмаха (29.12.2014). URL : https://www.facebook.com/Olga_Olizar (дата звернення : 12.03.2017).
13. Булка С. Вихованці КОЦСПРД «Сезенків»... (29.12.2014). URL : https://www.facebook.com/Сергей_Булка (дата звернення : 15.03.2017).
14. Понад 80 дитячих малюнків, присвячених героям АТО, експонуються в Будинку офіцерів (24.12.2014) // Освітній портал «Педагогічна преса». URL : <http://pedpresa.ua/116794-ponad-80-dytyachyh-malyunkiv-prysvyachenyh-geroyam-ato-eksponuuyutsya-v-budynku-ofitseriv.html> (дата звернення : 11.02.2017).
15. Оберіг «Лялька-мотанка» (26.11.2014) // Бородянський центр соціально-психологічної реабілітації населення. URL : <http://borodyanka.cspr.info/2014/11> (дата звернення : 12.02.2017).
16. Дніпропетровські діти передали в зону АТО обереги... (13.11.2014). URL : <http://34.ua/news/view/49417--dnepropetrovskije-deti-peredali-v-zonu-ato-oberegi> (дата звернення : 12.02.2017).
17. Як зробити оберіг своїми руками. Оберіг у вигляді віника. URL : http://luckytoys.ru/mclass/view/46/kak_sdelat_obereg_svoimi_rukami_obereg_v_vid_e_venika_936.html (дата звернення : 14.02.2017).
18. «Україна перемаже!» – мультфільм юного патріота // Офіційний сайт Солом'янської районної державної адміністрації в м. Києві (23.01.2015). URL : <http://www.solor.gov.ua/info/0/8048> (дата звернення : 17.02.2017).

References

1. Kubyovych, V. ed. (2000). *Yaroslav Mudryi* [Yaroslav Mudryi]. *Entsyklopediia ukrainoznavstva : Slovnykova chastyna* [Encyclopedia of Ukrainian Studies : Dictionary part]. Lviv : Globus, 10, 3990. [in Ukrainian].
2. Isaievych, Ia. D. (2003). *Bratstva* [Brotherhood]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of History of Ukraine]. Kyiv : Naukova dumka, 1, 369. [in Ukrainian].
3. Mytskyk, Iu. A. (2009). *Hetman Ivan Mazepa yak pokrovytel Pravoslavnoi Tserkvy* [Hetman Ivan Mazepa as the patron saint of the Orthodox Church]. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii* [Proceedings of the Kiev Theological Academy]. Kyiv, 76–83. [in Ukrainian].
4. Kubyovych, V. ed. (2000). *Chervonyi Khrest* [Red Cross]. *Entsyklopediia ukrainoznavstva : Slovnykova chastyna* [Encyclopedia of Ukrainian Studies : Dictionary part]. Lviv : Globus, 9, 3446. [in Ukrainian].
5. Tys-Krokhmaliuk, Y. (1954). *Boi Khmelnytskoho* [Khmelnytsky Fights]. *Viiskovo-istorychna studiia* [Military Historical Studio]. Munich. <http://dizzy.lunarbreeze.com/~ukrbi0/uploads/books/boi-hmelnytskoho-tys-krahmaluk/index.html#/36/> [in Ukrainian].
6. Mirchuk, P. (1991). *Ukrainska Povstanska Armia 1942–1952*. [Ukrainian Insurgent Army 1942–1952]. Lviv, 1991. http://kampot.org.ua/history/periodu/radanska_ua/Povstanska_armia_mirchuk/mirchuk_povstanska_armia_10.shtml [in Ukrainian].
7. *Vyshyvanka-oberih kozhnomu soldatu vid zhinok-Berehyn Ukrainy (16.12.2014)* [Vishivanka-guard for every soldier from women-Beregyn of Ukraine (16.12.2014)]. <https://www.facebook.com/Вишиванка-оберіг-кожному-солдату-від-жінок-Берегинь-України-709746895741659/> [in Ukrainian].
8. Chikman O. *Informatsiia Rudnytskoho NVK shchodo dopomohy uchasnykam ATO (22.01.2015)* [Information about Rudnitsky NPC for assistance to participants ATO (22.01.2015)]. https://www.facebook.com/Oksana_Chikhman [in Ukrainian].
9. Vovchok V. *Vykhovantsi hurtkiv... (19.01.2015)*. [Pupils of circles... (19.01.2015)]. <https://www.facebook.com/Володимир-Вовчок> [in Ukrainian].
10. Plotkina T. *Vykhovantsi Vasylkivskoho miskoho Tsentru... (16.01.2015)* [Pupils of Vasylkiv City Center... (16.01.2015)]. <https://www.facebook.com/Tatiana-Plotkina> [in Ukrainian].
11. Piskun O. *Neskuchnenska shkola vziala uchast... (05.01.2015)* [Neskuchnenskaya school took part... (05.01.2015)]. <https://www.facebook.com/Елена-Пискун> . [in Ukrainian].
12. Olizar O. *Blahodiinyi festyval patriotychnoi pisni bulo provedeno u stinakh Litkivskoi ZOSh I-III st. im. M. P. Stelmakha (29.12.2014)* [Charity festival of patriotic songs was held in the walls of Litkivka secondary school the degree of I-III them M. P. Stelmakh (29.12.0214)]. <https://www.facebook.com/Olga-Olizar> [in Ukrainian].

13. Bulka S. *Vykhovantsi KOTsSPRD «Sezenkiv»...*(29.12.2014) [Pupil KOTcSPRD «Sezenkov»... (29.12.2014)]. <https://www.facebook.com/Сергей Булка> [in Ukrainian].

14. *Ponad 80 dytiachykh maliunkiv, prysviachenykh heroiam ATO, eksponuiutsia v Budynku ofitseriv* (24.12.2014) [More than 80 children's drawings devoted to ATO's heroes are exhibited in the House of Officers (24.12.2014)]. <http://pedpresa.ua/116794-ponad-80-dytyachyh-malyunkiv-prysvyachenyh-geroyam-ato-eksponuyutsya-v-budynku-ofitseriv.html> [in Ukrainian].

15. *Oberih «Lialka-motanka»* (26.11.2014) [Dedication «Doll Dancer» (26.11.2014)]. <http://borodyanka.cspr.info/2014/11> [in Ukrainian].

16. *Dnipropetrovski dity peredaly v zonu ATO oberehy...* (13.11.2014) [Dnipropetrovsk children transferred to the ATO zone amulets... (13.11.2014)]. <http://34.ua/news/view/49417--dnepropetrovskije-deti-peredali-v-zonu-ato-oberegi> [in Ukrainian].

17. *Yak zrobyty oberih svoimy rukamy. Oberih u vyhliadi vinyka* [How to make a guard with your own hands. Guard in the form of a broom]. http://luckytoys.ru/mclass/view/46/kak_sdelat_obereg_svoimi_rukami_obereg_v_vid_e_venika_936.html [in Ukrainian].

18. *«Ukraina peremozhe!» – multfilm yunoho patriota* (23.01.2015) [«Ukraine Will Win!» Is a cartoon of a young patriot (23.01.2015)]. *Ofitsiynyi sait Solomianskoi raionnoi derzhavnoi administratsii v m. Kyievi* [Official site of Solomyansky District State Administration in Kyiv]. <http://www.solor.gov.ua/info/0/8048> [in Ukrainian].

Рецензент:

Шевченко В.Ф., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 14.09.2017 р.